

ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਥਾਨ

ਡਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕੰਦੇਲਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, 3 ਮਈ 2014

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਵਕਤ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਫਿਟਕਾਰ ਨੇ “ਪੱਥਰ ਤੇ ਲਕੀਰ” ਵਾਂਗ ਇਹ ਗੂੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਈ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਰਮਨ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਘਟੀਆਪਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਇਕ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਗੰਭੀਰ ਸੰਕਟ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਟ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰਸਯੋਗ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬੋਲਣਵਾਲੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦੇਣ ਕਿ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ!’ ਬਦਕਿਮਤੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ!! ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੂੰ। ਪੰਜਾਬੀ (ਬੁਲਾਰੇ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ) ਦੀ ਕੋਈ ਬੁੱਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਨਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ। ਇਹ ਨਿਹਾਇਤ ਕੌੜਾ ਸੱਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਘੀ ਲਈ ਨਿਗਲਣਾ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਘੋਰ ਅਸਲੀਅਤ।

ਪਰ ਇਸ ਰੋਗ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ “ਵਿਗਿਆਨ” ਅਤੇ “ਭਾਸ਼ਾ” ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਹੀ ਆਦਮੀ - ਜਦ ਤੋਂ ਉਹ ਸਵੈ-ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ (ਜਾਂ ਅਸਤਿਤਵ) ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਇਆ ਹੈ - ਕੁੱਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਵਾਲ ਕਰਦਾ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁਗ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਦੇ ਨਿਯਮ ਕੀ ਹਨ? ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸ ਹਸਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਇਹ ਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਇਹ ਗਿਆਨ ਸਾਡੇ ਲਈ, ਸਾਡੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਲਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਅਦਭੁਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਕ ਲੀਲਾ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ? ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ਾਇਦੇ ਲਈ - ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫ਼ਾਇਦੇ ਲਈ - ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹਾਂ?

ਮਾਨਵ ਮਨ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਬਦਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਪੂਰਵਜ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁੱਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ ਹਾਂ - ਜਗਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਦੇਖਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਦੇ। ਯੱਗ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਨਹਿਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਬਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨਾ-ਖੁਸ਼ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਣਗੇ: ਭੈ-ਭੀਤ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਫੈਲ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਕਾਲ ਪੈ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਭੁੱਖ-ਮਰੀ ਫੈਲ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਤੇ ਬਚਣ ਲਈ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ, ਇੰਦਰ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਅਗਨੀ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਬਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਪਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸੂਝ ਵਧਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਨਵੇਂ ਸੂਝ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਦਕਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਬੂਟੇ ਅੱਗੇ ਆ ਖੜਾ ਹੋਇਆ।

“ਗਿਆਨ ਪਦਾਰਥ ਪਾਈਐ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੇਝੀ ਹੋਇ॥”

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲੋਅ ਨਾਲ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚਾਨਣ ਫੈਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਨਕਾਬ ਉੱਠਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਅਪਾਰ ਗਿਆਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਤ ਲਈ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕੀਤਾ।

“ਜਿਉ ਅੰਧੇਰੈ ਦੀਪਕੁ ਬਾਲੀਐ ਤਿਉ ਗੁਰ ਗਿਆਨਿ ਅਗਿਆਨੁ ਤਜਾਇ ॥੨॥”

ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ

ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਹੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼, ਗੱਡੀਆਂ, ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ, ਟੈਲੀਵੀਯਨ ਆਦਿ ਇਸੇ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀਆਂ ਹੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਾਇਆਕਲਪ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਤਨੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਕੁੱਝ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਮਿਸਾਲ, ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ, ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਨਵ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਬਿਜਲ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਫਸਲਾਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੀਆਂ ਖੁਰਾਕ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਭੁੱਖ ਮਰੀ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਇਆ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਰੋਗਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅਨਗਿਣਤ ਦੁਰਪ੍ਰਭਾਵ ਰੋਗਾਂ ‘ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਾਨ-ਬਚਾਉ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਬਨਾਵਟੀ ਫੇਫੜਿਆਂ, ਗੁਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਹੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਸਾਧਨ ਸੀ। ਕੋਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਇਕ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਦਮੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਚੱਕਰ ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਤੈਅ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਹਫਤੇ ਵਿੱਚ ਚੰਦ ਦੀ 8,00,000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਯਾਤਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਤੈਅ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ, ਟੈਲੀਫੋਨ ਅਤੇ ਟੈਲੀਵੀਯਨ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੋਨੇ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ, ਕਦੇ ਵੀ ਸਿਰਫ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਉਸਨੂੰ ਬੋਲਦੇ ਦੇਖਿਆ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ!

ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਣ ਕੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਠਦੇ ਹਨ: ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਵਿਗਿਆਨ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਢੰਗ ਤਰੀਕਾ ਕੀ ਹੈ? ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਧੀ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ? ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਜਾਦੂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤਾ, ਆਦਮੀ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਿਆ?

ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਰਬੋਤਮ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ - ਜਾਂ ਨਿਰਵਾਣ - ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਲੱਖਾਂ ਜੂਨਾਂ ਭੁਗਤਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸੁਨਿਹਰੀ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਯਤਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਖੁੰਝਾ

ਦੇਣ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਯੁਗੋ-ਯੁੱਗ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ।

“ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਗੁਣ ਸੰਜਮੁ ਨਾਹੀ ਜਨਮਿ ਮਰਹੁਗੇ ਝੁਠੇ॥”

ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਘੋਰ ਤਪੱਸਿਆ, ਅਣਥੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਕਠੋਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਮਾਨਸਕ ਇਕਸਾਰ ਵਿਰਤੀ, ਲੀਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਓਂਤਬੰਦ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ - ਅਰਥਾਤ ਵਿਗਿਆਨ - ਮਾਨਵ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਉਹ ਯੋਜਨਾਬੱਧ, ਸੰਸਥਾਤਮਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਉੱਦਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਵਨ ਮਨੋਰਥ, ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਰਾਹੀਂ, ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਹੋਂਦ, ਇਸਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਸਤਿ ਦਾ ਅਖੰਡਿਤ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ‘ਸਵੈ-ਹੋਂਦ ਚੇਤਨਾ’, ਸਮਾਜਕ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਅਰੰਭ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਰਣਾਇਕ ਅਤੇ ਅਨਿਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਸਤੂਆਂ (ਵਿਸ਼ਾ) ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹੈ; ਬਾਹਰੀ ਜਗਤ ਨਾਲ, ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਸਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜੀਵਾਤਮਾ (ਵਿਸ਼ਈ) ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂਆਂ ਵਿਸ਼ਈ (ਜਿਗਿਆਸੂ) ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਮੁਕਤ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਬਾਹਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੈ, ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਸੇ ਮਨੋਤ (ਪੂਰਬ-ਧਾਰਣਾ) ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਹੈ।

‘ਗਿਆਨ’ ਅਤੇ ‘ਵਿਗਿਆਨ’ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਵਿਕਾਸ-ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਮਿਥ ਕੇ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਲਪਣਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਦਾ ਨਿਜ਼ਾਮ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੂਝ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰ, ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੌਰ ‘ਤੇ, ਕਲਪਣਾਤਮਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਿਪੁੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਸਿਰਫ ਕਾਫ਼ੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਤਿਅੰਤ ਅਵੱਸ਼ਕ ਵੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ, ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਦੈਵੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਅਲਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਲਪਣਾਤਮਕ ਸੋਚ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੋਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਉਪਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਆਪਣੀ ਖੋਜ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਤ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਿਆਖਿਆਨ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ‘ਸੰਕਲਪਾਂ’ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਕਤਾ (ਵੈਧਤਾ) ਨੂੰ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਕਦਮਵਾਰ ਪਰਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਪਰਿਕਲਪਨਾਵਾਂ) ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ (ਵੈਧਤਾ) ਦੀ ਪਰਖ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਪਰੀਖਣ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਕੀ ਹਨ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਨੂੰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ?

ਇਹ ਮਨਰਚਿਤ 'ਸੰਕਲਪ' ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸਦਾ ਇਕ ਨਿਰੂਪਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਦਾ ਮਨ ਅੰਦਰ ਰਚਿਆ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਗਿਆਨ ਕਦੇ ਵੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਰਚੀ ਮੂਰਤ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੂਰਤ ਵਿਚ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ, ਸੁਧਾਰ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਰੂਪ ਜਾਂ ਨਿੱਗਰ ਸੰਦੇਹ-ਰਹਿਤ ਸੰਕਲਪ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਤਰਕ ਵਿਵੇਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿਧਾਂਤ ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਧਾਂਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਜਾਂ ਆਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਸਿਰਫ ਆਦਮੀ ਦੀ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤ ਸਮੇ-ਸਮੇ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੁਧਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਮਿਨਾਰਾਂ 'ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਉਸਰਦਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਉਚਾਈਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ, ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ, ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਵ ਮਨ ਦੀ ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਮਾਨਵ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ, ਪਾਲਦੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਅਤਿ ਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਸੰਕਲਪ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ ਤਾਂ ਵਿਗਿਆਨ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਬਾਝ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਜਨਮਦਾਤੀ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ?

ਭਾਸ਼ਾ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਜੀਵਿਤ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ, ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕਤਈ ਕਾਰਣ ਵੀ ਹੈ।

ਨਿਰੁਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ "ਭਾਸ਼ਾ" ਸ਼ਬਦ "ਭਾਸ" (ਬੋਲਣਾ) ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਡਾ ਪ੍ਰੋਮਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, "ਜੀਭ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪੰਨ ਧੁਨੀਆਂ ਜਾਂ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।" ਇਸ ਮਤਅਨੁਸਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਰਫ ਸੰਚਾਰ (ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ ਸਾਂਝ) ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮਾਜਕ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਸਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਕਤਾ (ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ) ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੋਤਾ ਉਹੋ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ "ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਜਟਿਲ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਮਰਥਾ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।" ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ

ਸਿਰਫ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਡੂੰਘੀ ਘੋਖ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸੰਚਾਰ ਹੀ ਮਾਨਵ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧੁਨੀ (ਆਵਾਜ਼) ਆਧਾਰਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਪਸ਼ੂ-ਜਗਤ ਵਿਚ ਵੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ (ਸੰਕੇਤ) ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਵ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ।

ਜਰਮਨ ਫਿਲਾਸਫਰ ਵਿਟਗਿਨਸਟਾਈਨ (Wittgenstein) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਮੇਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਮੇਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਹੈ।” ਅਰਥਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤੂਆਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਾਲਪਨਿਕ, ਮਨਰਚਿਤ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਸਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚਾਮਸਕੀ (Chomsky) ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ “ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਅਤੇ ਸੀਮਿਤ ਭਾਸ਼ਿਕ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਮਿਤ ਵਾਕ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ (ਢਾਂਚੇ) ਰਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।” ਇਹ ਮਾਨਵ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੀ ਖੂਬੀ ਹੈ ਕਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਬੇਅੰਤ ਵਾਕ ਸਿਰਜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ “ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।” ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਹ ਲੱਛਣ ਮਹਿਜ਼ ਸੰਚਾਰ ਦੇ, ਇਕ ਕਦਮ ਹਕੀਕਤ ਵਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਗਿਆਨਮਈ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਾਕਦੇਵੀ, ਸਰਸਵਤੀ ਅਤੇ ਗਿਰਾਦੇਵੀ (ਬਾਣੀ ਦੀ ਦੇਵੀ) ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਤੰਜਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਂਭਾਸ਼ਯ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਗਲੇਕ ਤੇ ਮਾਤਲੇਕ ਵਿਚ ਮਨਚਾਰੇ ਫੱਲ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ

ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ, ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸੰਸਾਰਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਸੋਚ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਔਜ਼ਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਇਹ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੈਪੀਅਰ ਵੋਰਫ ਪਰਿਕਲਪਨਾ (Sapir-Whorf Hypothesis) ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣਕ ਢਾਂਚਾ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵਾਈਗੋਟਸਕੀ (Vygotsky) ਅਨੁਸਾਰ “ਮਾਨਵ ਸੋਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਫ ਦਰਸਾਈ (ਪ੍ਰਗਟ) ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ; ਬਲਕਿ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਬੋਲਚਾਲ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅੱਗੇ ਚੱਲ

ਕੇ ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ।" ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੱਖਣ (Perception) ਤੇ ਨਿਯਮਤ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਾਈਗੋਟਸਕੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ (ਕਾਬੂ) ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੋਧ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ (ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ) ਦਾ ਸਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੰਕਲਪ ਘੜਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲਪਨਿਕ ਸੋਚ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸਮਰਥਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਹੁਨਰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੋਗਤਾ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ, ਸੋਚ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇਕ ਬੜਾ ਪੇਚੀਦਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ (ਨਿਰੋਲ) ਕਾਰਜ ਹੈ ਜੋ ਬਾਰ ਬਾਰ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਸਿਖਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਇਕ ਆਵੱਸ਼ਕ ਮਿਆਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਆਰ ਸਮਾਜਕ ਢਾਂਚੇ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੋਚ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਔਜ਼ਾਰ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਬੜੀ ਪੇਚੀਦਗੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋਚ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੋਚ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਕੀਤੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ,

1. ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਜਨਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,
2. ਇਹ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,
3. ਨੌਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਇੰਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,
4. ਮੁਢਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਸੰਕਲਪ ਬੱਚੇ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣਕੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ,
5. ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਮੰਦਭਾਗੀ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲਤਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ, ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀ, ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਯਾੜਵੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਥੱਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੇ ਸਮੇ ਕੁਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੁੱਟ ਖੋਹ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਖੁਦ – ਘਟੀਆਪਣ ਦੇ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਥੱਲੇ – ਵੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਇਸੇ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੁਰਲਾਅ ਉੱਠੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਮਲੇਛਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਲਿਆ ਹੈ।

ਖੜੀਆ ਤ ਧਰਮੁ ਛੋੜਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ ॥

ਸਮੇ ਸਮੇ ਯੁਨਾਨੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਵਰਗੀਆਂ ਦੂਰ ਦਰਾਡ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਚੇਤਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਘੇਰ ਰਾਜ ਜਮਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀ, ਮਾਨਸਿਕ ਘਟੀਆਪਨ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੇ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਪਿੰਗਲਿਸ਼ ਵਰਗੀਆਂ ਬੇਰਤਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲਾਤ ਇਤਨੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨਹੀ ਥੱਕਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਭਾਸ਼ਾ ਉਰਦੂ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਥਿਤੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਬੇਹਤਰ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਵੀ ਕਾਨਵੈਂਟ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਭਾਰੂ ਹੈ।

ਛਿਆਠ ਸਾਲ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਲੰਬੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਲਾਹਣਤ ਦਾ ਕਲੰਕ ਸਾਫ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਵੰਡ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮਾਧਿਅਮ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਕਾਨਵੈਂਟ ਸਕੂਲ। ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤੈਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੌਣ ਕਿੰਨੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਗਵਾਰ ਪੇਂਡੂਆਂ ਲਈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਮੀਰਜ਼ਾਦਿਆ ਲਈ। ਪਰ ਸਦਮਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਮੀਰਜ਼ਾਦੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਮੌਲਿਕ ਸੋਚਵਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਨੀਮ ਨਕਲੀਏ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਕਲੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਧੱਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦੀ ਵਸੀਲਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪੂਰਨ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ “ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ” ਤੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀ ਟੱਪ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਟੱਪਣ ਵੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਹਨ! ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਡੱਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸੁਝਾਉ

ਸਾਡੇ ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਸਰਵੇਖਣ ਤੋਂ ਜੇ ਤੱਥ ਸਾਫ ਸਾਫ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

- ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੰਬੰਧ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ,
- ਸੰਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸੋਚ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਨਿਰਧਾਰਕ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ,
- ਵਸਤੂਆਂ ਰੂਪੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪੀਕਰਣ ਮਾਨਵ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਹੈ ਜਿਸ ਬਗੈਰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਅਸੰਭਵ ਹੈ,
- ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,
- ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭੰਡਾਰ, ਜੋ ਉਮਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਇਕ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ “ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੰਕਲਪ” ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,
- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣਕ ਅਤੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਸਾਧਨਸੰਪਤੀ (ਭੰਡਾਰ) ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਆਦਮੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਹਣ ਕੀਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਸਾਧਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੋਸ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸਮੱਸਿਆ ਖੜੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵਿਹੁਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਇੰਨਾ ਨਿੱਘਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਕੰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਇਸ ਦੁਬਿਧਾ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮੀਟ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਸਾਡਾ ਜਨਮ ਜਨਮ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗੀ। ਇਹ ਇਕ ਭੂਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਚਿੰਬੜੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਹੱਲ ਲਈ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਿੰਨ ਕਸ਼ਟ ਭਰਪੂਰ ਵਿਕਲਪ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਚੋਣ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਨ:

1. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਣੇ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ - ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹਿਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਕਿ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਇਹ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ
2. ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨੀਕਰਣ - ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਕ ਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਐਸੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮਰਨ ਤੱਕ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣ ਜਾਵੇ,
3. ਤੀਸਰਾ ਵਿਕਲਪ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੀਸਰਾ ਵਿਕਲਪ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਾਲ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਗਿਆਨਮਈ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਨਵਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉਸਾਰਨਾ ਹੋਏਗਾ ਅਤੇ ਇਕ ਬਾਰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਵਿਕਲਪ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਸਾਨੂੰ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ। ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਜਾਂ ਤਕਲੀਫ ਦੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ। ਪਰ ਕਉਂਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਮੁਫਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜੇ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣੀ ਪਏਗੀ ਉਹ ਇਹ ਹੋਏਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਹੋਂਦ (ਅਸਤਿੱਤਵ) ਸਦਾ ਲਈ ਖੋਹ ਬੈਠਾਂਗੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਮੇ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੇ ਵਿਕਲਪ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ (ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰੇ, ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਲਿਖਾਰੀ, ਅਧਿਆਪਕ, ਕਲਾਕਾਰ, ਸਾਇੰਸਦਾਨ, ਤਕਨੀਕਦਾਨ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਅਤੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਾਹਿਤ ਸਾਜਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ “ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।” ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਆਏਗੀ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਹ ਜਨਮ ਜਨਮ ਭਟਕਦੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ! ਸਾਡੀ ਦੁਰਦਸਾ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਵਿਚ ਯਕੀਨਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ।